

ствами своего предмета / З.И. Колычева // Здоровый образ жизни – в образовательную среду: материалы региональной научно-практической конференции (23 мая 2008 г., г. Тобольск). – Тобольск, 2008. – С. 80–83.

12. Кравцова Г.Л. Условия формирования культуры здоровья младших школьников / Г.Л. Кравцова // Сборник статей и тезисов II Международной научно-практической конференции «Проблемы и перспективы воспитания здорового человека (Тирасполь, 5–6 ноября 2010г.). – Ч. 1. – Бендеры: Полиграфист, 2010. – С. 129–133.

13. Иванов В. Культура и развитие человека: очерк философско-методологических проблем / В. Иванов. – К.: Наук.думка. – 1989. – 320 с.

14. Куртова Г.Ю. Здоровый спосіб життя як пріоритетна цінність виховання сучасних дітей та молоді / Г.Ю. Куртова, Д.М. Иванов // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – 2008. – Вип. 55. – С. 168–170.

15. Маджуга А.Г. Здоровьесберегающие образовательные технологии и формирование валеологической культуры личности / А.Г. Маджуга // Almatmater. – 2005. – № 2. – Москва: Изд-во РУДН. – С. 59–60.

16. Моль А. Социодинамика культуры / А. Моль. – М., 1973. – С. 35.

17. Новоселова И.В. Формирование культуры здорового образа жизни школьниц в условиях оздоровительного центра: дис... канд. пед. Наук: 13.00.04 / И.В. Новоселова. – Омск, 2006. – 24 с.

18. Платонов К.К. Обобщение характеристик как метод социально-психологического изучения личности / К.К. Платонов. – // Методы социально-психологических исследований. – М., 1975. – С. 156–163.

19. Поташнюк І.В. Школа сприяння здоров'ю: досвід роботи, перспективи розвитку: [навч. посіб.] / [І.В. Поташнюк]; за ред. Р.З. Поташнюк, І.В. Поташнюк. – Рівне; Луцьк: Надстир'я, 2006. – 226 с.

20. Трещёва О.Л. Формирование культуры здоровья личности в образовательной системе физического воспитания: автореф. дис. на соискание уч. степени доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры» / О.Л. Трещёва. – Омск, 2003. – 52 с.

21. Тюмасева З.И. Словарь-справочник современного общего образования: акмеологические, валеологические и экологические тайны / З.И. Тюмасева, Е.Н. Богданов, Н.П. Щербак. – СПб.: Питер, 2004. – 464 с.

УДК 373.2:616.89-008.441

СТРАХ ЯК ФЕНОМЕН ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ ДОШКІЛЬНИКА

Бобро Л.В., аспірант кафедри педагогіки

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

У статті проаналізовано та узагальнено підходи до визначення поняття «страх», розглянуто причини виникнення страхів у дітей старшого дошкільного віку та їх прояви. Визначено вплив страху на поведінку, становлення емоційно-вольової сфери дитини. Виявлено зв'язки між досвідом і розвитком особистості дошкільника, його почуттів і волі. Характеризуються групи чинників, які сприяють виникненню страху у дітей 5–7 років.

Ключові слова: *страх, особистість, долаття страху, фактори виникнення страху, досвід.*

В статье проанализированы и обобщены подходы к определению понятия «страх», рассмотрены причины возникновения страхов у детей старшего дошкольного возраста и их проявления. Определено влияние страха на их поведение, на становление эмоционально-волевой сферы. Обнаружены связи между опытом и развитием личности ребенка, его чувств. Характеризуются группы факторов, которые способствуют возникновению страха у детей 5–7 лет.

Ключевые слова: *страх, личность, причины и факторы возникновения страха, опыт.*

Bobro L. V. FEAR AS A PHENOMENON PERSONAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOLERS

The article is concerned with the analysis and generalization of the approaches to the definition of fear. The causes of fear in preschool-age children and its manifestation are studied. The impact of fear on behaviour and formation of emotional-volitional sphere of children is defined. The author identifies the relation among experience and development of personality, emotions and volition of preschool-age children. The groups of causes of fear in children between the ages of five and seven are characterized.

Key words: *fear, personality, overcoming fear, causes of fear, experience.*

Постановка проблеми. Сучасне соціально-інформаційне середовище, в якому відбувається розвиток дитини старшого дошкільного віку, зокрема агресивність довілля, дефіцит і формалізація спілкування

з батьками, інволюція дитячої субкультури, обмеження і спрощення ігрових форм освоєння дійсності, надмірність інформації, неадекватної віковим особливостям дітей, сприяють виникненню та фіксації у

зростаючої особистості негативних емоційних станів. Збільшується кількість дітей зі страхами, занепокоєнням, невпевненістю, емоційною нестійкістю. Разом із тим цілком очевидно, що наростання страхів у дошкільників завжди супроводжується соціальною дезадаптацією і порушенням адекватного психічного розвитку, негативно впливає на становлення особистості в цілому.

Незважаючи на те, що проблема дитячих страхів досить добре вивчена (О. Захаров, В. Мухіна, М. Осоріна, А. Прихожан та ін.), даний феномен не тільки не втрачає своєї актуальності в наші дні, але навіть загострюється у зв'язку з масштабними змінами в суспільно-політичному та економічному житті не тільки дорослих, а і дітей.

Як зазначають провідні фахівці, дошкільний вік – найбільш сприятливий для розвитку особистості, набуття нею знань, умінь і навичок долати страх. Аналіз наукових і науково-методичних праць засвідчив, що, попри велику кількість існуючих досліджень, присвячених страхам, означена проблема залишається однією із найбільш значущих у дошкільній педагогіці та потребує подальших наукових розробок, чим зумовлюється написання даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Страх як психолого-педагогічна проблема привернула й привертає увагу багатьох дослідників із різних галузей науки і практики: філософів, психологів, педагогів, медиків. Відповідно, суттєво відрізняються підходи до розуміння змісту поняття «страх», причин та засобів вирішення цієї проблеми.

Сутності та значенню страху для розвитку особистості, характеристикі процесу виникнення та долання страхів у дітей різного віку присвячено психолого-педагогічні праці В. Гарбузова, О. Захарова, Л. Орлової, Н. Карпенко, О. Кононко, А. Маркса, О. Петрунько, А. Прихожан, В. Корнілової, Н. Белянкової, І. Беганцової, Л. Олійник, Л. Адаменко, А. Орлова, М. Осоріної, Л. Аболіна, П. Анохіна, А. Ананьєва, Г. Бреслава, В. Вілюнаса, Б. Додонова, О. Запорожця, К. Ізарда, Є. Ільїна та інших дослідників.

Означені науковці надають особливого значення даній проблемі, оскільки страх суттєво впливає на подальший розвиток особистості, на формування її прагнення до самореалізації, творчого самовираження, самоствердження, на активну життєву позицію.

Дослідження феномена страхів безпосередньо пов'язане з проблемами емоційної волі, які недостатньо розроблені у сучасній науці. Деякі аспекти емоційних проявів особистості, які досліджувалися у контексті проблеми дитячих страхів, знайшли своє відображення у працях Л.Н. Аболіна,

П.К. Анохіна, А.М. Ананьєва, Г.М. Бреслава, В.К. Вілюнаса, Б.І. Додонова, К. Ізарда, Є.П. Ільїна та ін. Проблемою формування волі в ранньому онтогенезі опікувалися Л. Божович, О. Запорожець, В. Котирло, О. Кононко, С. Кулачківська, Я. Неверович, В.Селіванов та інші вчені.

На відміну від інших досліджень страху, центральною ідеєю нашого підходу визначено поняття «долання страху дітьми старшого дошкільного віку».

Постановка завдання. Мета статті – уточнити зміст поняття «страх», визначити причини його виникнення та вплив на розвиток особистості дитини старшого дошкільного віку.

Завданнями написання статті є:

– проаналізувати та узагальнити різні підходи до визначення страху як психолого-педагогічної проблеми;

– розглянути причини виникнення страхів у дітей 5–7-ми років;

– визначити вплив страху на розвиток особистості дитини старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Науковці пропонують численні визначення поняття «страх». Розглянемо основні з них. Відомий науковець О. Захаров визначає поняття «страх» як афективне (емоційно загострене) відображення у свідомості конкретної загрози для життя і благополуччя. Автор зазначає, що людина, яка боїться конкретних об'єктів і думок, відчуває страх, починає боятися самого факту виникнення страху (страх страху), виникає високий, нерідко межовий рівень тривоги. Людина починає боятися всього того, що може навіть опосередковано загрожувати її життю і благополуччю [3].

З точки зору Н. Пов'якель, О. Склярєнко, страх – це негативний емоційний стан людини, який виникає при отриманні інформації про загрозу її біологічному чи соціальному стану, про реальну чи уявну загрозу. Зазначають, що, на відміну від емоцій страждання, болю, які викликаються реальними діями, небезпечними для існування, страх виникає лише під час прогнозу, передбачення. Інтенсивність почуття страху може варіювати в широкому діапазоні відтінків (побоювання, переляк, жах) залежно від темпу надходження інформації про ту чи іншу загрозу та чутливості особистості. Страх, на думку зазначеного автора, знижує життєдіяльність організму, паралізує чи мобілізує енергію. Страхом називають і один із засобів виховання, фактор регуляції поведінки [7].

Як зазначають провідні фахівці, страх заснований на інстинкті самозбереження, має захисний характер і супроводжується певними фізіологічними змінами вищої нерво-

вої діяльності, що відбивається на частоті пульсу і дихання, показниках артеріального тиску, виділення шлункового соку.

У найзагальнішому вигляді емоція страху виникає у відповідь на дію загрозливого стимулу. Існують дві загрози, які мають універсальний і одночасно фатальний у своєму кінці характер – це смерть і крах життєвих цінностей, що протистоять таким поняттям, як життя, здоров'я, самоствердження, особисте та соціальне благополуччя. Але крім цього, страх завжди створює переживання будь-якої реальної чи уявної небезпеки [11].

Згідно з підходом О. Захарова розуміння небезпеки, її усвідомлення формується в процесі життєвого досвіду, міжособистісних відносин, коли деякі байдужі для дитини подразники поступово набувають загрозливого характеру. Зазвичай в цих випадках говорять про появу травмуючого досвіду (переляк, біль, хвороба, конфлікти, невдачі, ураження і т. д.) [3].

Страх – це не лише біопсихофізіологічне явище, але й глибоко педагогічне, соціальне явище, що визначає його детермінанти та наголошує актуальність вивчення як проблеми [4].

В. Корнілова під поняттям страху розуміє психічний стан, пов'язаний із вираженим проявом астеничних почуттів (тривоги, занепокоєння тощо) в ситуаціях загрози біологічному або соціальному існуванню індивіда і спрямований на джерело дійсної або уявної небезпеки [4].

Вона вказує на такі *причини* виникнення страхів у дітей: травмуюча ситуація, авторитарна поведінка батьків, навіюваність, перенесений стрес, хвороба, вразливість. Часто в дітей виникають ситуативні страхи через неочікуваний дотик, надто голосний звук, падіння і т. д. Про те, що дитина відчуває страх, свідчать такі прояви:

- часто закриває вуха руками;
- відмовляється від участі в рухливих іграх;
- не відпускає маму від себе;
- неспокійно спить, кричить під час сну;
- часто проситься на руки;
- не хоче знайомитися і грати з іншими дітьми;
- відмовляється спілкуватися з незнайомими дорослими, які приходять у дім;
- категорично відмовляється приймати незнайому їжу.

А. Прохоров у роботі, присвяченій нестійким станам людини (страх, тривога, щастя, гнів, жах, паніка тощо), вказує на те, що такі стани характеризуються підвищеною психічною активністю, виникають в особливих умовах життєдіяльності (у критичних, складних, важких ситуаціях), часто обумовлюють

виникнення межових та патологічних порушень. З-поміж них страх посідає перше місце серед нестійких станів. На переконання вченого, функція негативних станів, до яких належить і страх, полягає в активізації рефлексивних процесів, необхідних для вирішення важких ситуацій, а також для формування стійких моделей поведінки [8].

Т. Смолева в аналізі феномену невпевненості дитини зазначає, що провідним негативним емоційним переживанням, яке впливає на невпевненість дитини, є страх. Дослідниця визначає страх як негативне переживання, пов'язане з очікуванням неуспіху в діяльності чи при встановленні контактів з іншими [10].

Р. Грановська підкреслює, що найсильнішою негативною емоцією є страх, який визначає очікування і передбачення невдачі при здійсненні дії, що повинна бути виконана в даних умовах. Автор вважає, що невдачі, які збігаються із необхідністю знову повторювати безуспішні дії, призводять до страху перед цими діями [2].

О. Чернавський кваліфікує страх як феномен особистісного розвитку дошкільника. Автор зазначає, що страх, як континуум психічних станів, обумовлений статевою приналежністю, типологічними, психофізіологічними і соціально-психологічними особливостями індивіда. У той же час страх, а особливо соціальний аспект його прояву – комплексне, багатогранне, різнопланове явище, яке розвивається водночас з особистістю впродовж усього життєвого циклу [11].

Поняття «особистість» Г. Костюк визначає як соціально зрілу особу, що характеризується прагненням до самореалізації – досягнення найвищого розвитку своїх духовних, інтелектуальних і фізичних здібностей у контексті відносин з іншими людьми [5].

А. Кузьмінський вважає, що особистість – це соціальна особа, яку з соціально-педагогічного погляду характеризують високий рівень розвитку психіки, здатність до засвоєння соціального досвіду, можливість спілкування з іншими людьми [6].

На думку М. Варій, на розвиток особистості, її почуттів (страху, радості, гніву) впливає індивідуальний досвід. У процесі засвоєння знань, умінь, навичок, культурних і національних цінностей усїєї сукупності соціальних відносин людина виявляє активність, усвідомлює навколишній світ і себе в ньому. Через діяльність вона бере участь у різних системах зв'язків і відносин, певним чином впливаючи на них, стає творцем чогось нового. Однак людина сама стає об'єктом впливу всіх перелічених компонентів. Цей зворотний зв'язок має формуючий ха-

ракти: засвоюючи соціальний досвід, людина розвиває свою особистість. Досвід об'єктивується у психіці й впливає на функціонування інших її підсистем. Вже нове внутрішнє психічне особистості об'єктивується у створених нею предметах матеріальної та духовної культури, а також у вчинках [1].

З означеним підходом співпадає позиція В. Корнілової, згідно з якою почуття страху нерозривно пов'язане з розвитком досвіду дитини, оскільки цей досвід постійно збагачується, разом із цим збільшується і сфера прояву страху. Автор зауважує: страхи часто виникають внаслідок порушених взаємних стосунків дитини із соціальним оточенням. Серед безлічі причин цього явища – конфліктні родини, асоціальне поведіння когось із близьких родичів, неприйняття дитини, надмірна вимогливість, критичні зауваження, погрози, залякування. Причиною чисельних страхів дитини стає надмірна опіка дорослих – гіперопіка у поєднанні з гіпертривожністю [4].

Дослідниця Л. Райчук визначила чинники, які можуть викликати страх. До них віднесено:

- *зовнішні* фізичні причини (напад дикого звіра чи собаки, падіння в прірву чи загроза потонути в річці, ймовірність бути отруєним недоброякісною їжею тощо);
- *внутрішні* фізіологічні причини (раптова поява відчуття розладу серцевої діяльності, сильних болів у шлунку, несподівані кровотечі тощо);
- *моральні* причини (загроза бути викритим в аморальному вчинку, докори сумління, боязнь громадського публічного застудження);
- *матеріальні* причини (загроза втрати або втрата матеріального стану чи великої суми грошей, високооплачуваного місця роботи, загроза благополуччю близьких людей тощо) [9].

Фактори, які продукують страхи, В. Корнілова пропонує згрупувати таким чином: наявність страхів у батьків, головним чином у матері, тривожність у стосунках із дитиною, надмірне запобігання небезпек та ізоляція від спілкування із ровесниками, надмірно рання раціоналізація почуттів дитини, зумовлена принциповістю батьків або емоційним її неприйняттям, надмірна кількість заборон з боку дорослих, чисельні погрози з їхнього боку, конфліктні стосунки з батьками, психічні травми, що загострюють вікову чутливість дітей до тих або інших страхів, зараження страхами у процесі спілкування з однолітками і дорослими [4].

Висновки. Проблема страху завжди привертала увагу дослідників, але є актуальною саме тепер, коли зростає агресив-

ність середовища, невизначеність перспектив, матеріальна напруга в сім'ях, відсутні економічна та соціальна стабільність, деформовані моральні цінності тощо.

Проблема страху та його вплив на розвиток особистості дитини старшого дошкільного віку широко досліджена в галузі педагогіки та психології. Аналіз філософської, педагогічної, психологічної літератури розкриває багато підходів до визначення поняття «страх», «особистість». Науковці виділяють різні причини виникнення страху: травмуюча ситуація, авторитарна поведінка батьків, навіюваність, перенесений стрес, хвороба, вразливість. Дослідниками визначено основні фактори виникнення страхів у дітей: наявність страхів у батьків, психологічне зараження страхами при взаємодії з однолітками, надмірне запобігання небезпек та ізоляція від спілкування з ровесниками тощо.

Перспективними напрямками дослідження в межах даної проблеми є: вивчення видів і форм дитячих страхів, умов формування у дошкільників умінь долати страх, вплив на нього вікових та статевих особливостей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Захаров А.І. Денні та нічні страхи у дітей / А.І. Захаров – СПб., 2005 р. – 320 с.
2. Пов'якель Н. Психологія дитячих страхів / Н. Пов'якель, О. Складенко // Бібліотека «Шкільного світу» Психолог. Бібліотека. – 2011. – № 1. – С. 3–126.
3. Чернавский А.Ф. Системное исследование страха: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Общая психология» / А.Ф. Чернавский. – Екатеринбург, 2008. – 27 с.
4. Корнілова В.В. Профілактично-корекційна програма «Подолання страхів у дітей дошкільного віку» / В.В. Корнілова // Практична психологія та соціальна робота: Науково-практичний освітньо-методичний журнал. – 2014. – № 3. – С. 46–60.
5. Прохоров А.О. Психологія неравновесных состояний / А.О. Прохоров. – М.: Ин-т психол. РАН, 1998. – 149 с.
6. Смолева Т.О. Феномен неуверенности ребенка и акцентуации матери / Т.О. Смолева. – М., 2001. – 89 с.
7. Грановская Р.М. Элементы практической психологии / Р.М. Грановская. – СПб.: Речь, 2003. – 655 с.
8. Костюк Г.С. Загальні закономірності онтогенезу людської психіки / Г.С. Костюк // Вікова психологія. – К.: Рад. Школа, 1976. – С. 28–52.
9. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка у запитаннях і відповідях: [навч. посіб.] / [А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко] – К., 2006. – 311 с.
10. Варій М.Й. Психологія: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / [М.Й. Варій]. – К.: Центр учбової літератури. – 2009. – 288 с.
11. Райчук Л. Дитячі страхи. Діагностика та корекція / Л. Райчук // Бібліотека «Шкільного світу» Психолог. Бібліотека. – 2014. – № 4. – С. 3–120.